

KHU CHẠM KHẮC ĐÁ CỔ SA PA - MỘT DI SẢN VĂN HÓA

NGUYỄN MẠNH CƯỜNG*

Sa Pa không chỉ nổi tiếng bởi khí hậu ôn hòa, trong lành mát mẻ, giàu tiềm năng về thiên nhiên, giàu bản sắc dân tộc mà còn nổi tiếng bởi chính cái tên gọi thân thiết và rất riêng của nó. Nơi đây đã trở thành địa danh thu hút được rất nhiều khách du lịch trong nước, ngoài nước đến thưởng ngoạn và trải nghiệm bởi phong cảnh, con người và đặc biệt là hệ thống di tích chỉ có ở nơi đây.

Nằm lọt trong thung lũng Mường Hoa, được bao bọc bởi những dãy núi cao trên dưới 2000 mét so với mực nước biển, khu di tích đá cổ Sa Pa với gần 200 hòn đá lớn nhỏ, có hình chạm khắc như là những bông hoa điểm xuyết cho sự quyến rũ mãnh liệt của thung lũng miền sơn cước này. Trải dài bên bờ Đông Bắc của dòng suối Hoa, qua nhiều xã, như Tả Van, Sứ Pán, Hầu Thào, Lao Chải, với chiều rộng khoảng 500 mét tính từ lòng suối Hoa lên các triển núi thuộc xã Hầu Thào, Lao Chải. Tuy nhiên, các phiến đá có hình chạm khắc tiêu biểu tập trung nhất từ thôn Lý Lao Chải, bản Pho đến xã Sứ Pán.

Khu chạm khắc đá cổ Sa Pa được phát hiện năm 1925 khi một nhà nghiên cứu người Pháp, gốc Nga tên là V.Goloubev làm việc tại Viện Viễn Đông Bác cổ cùng các cộng sự tiến hành một cuộc điền dã nghiên cứu và khảo sát lại thung lũng Mường Hoa cách thị trấn Sa Pa ngày nay 8km về phía Đông Nam. Tại đây, V.Goloubev đã phát hiện thấy khoảng trên 30 phiến đá có những hình chạm khắc độc đáo, nằm rải rác tại thung lũng này. Ông cùng các cộng sự sau khi phát hiện đã dày

công tìm hiểu, nghiên cứu, ghi chép, đo đạc và đập những bản dập đầu tiên của các hình khắc trên đá tại đây rồi công bố trên tạp chí của EFEO. Các hình chạm khắc tại đây được đánh giá là độc đáo và phong phú, không kém các hình chạm khắc tại các nơi trên thế giới.

Về sau, có nhiều học giả và các đoàn nghiên cứu cũng đã tới đây khảo sát, nghiên cứu, giải mã, nhưng cho đến nay những hình chạm khắc này vẫn còn nhiều điều bí ẩn... Tuy nhiên, các nhà khoa học đều nhận định chung là: các hình chạm khắc tại đây rất đẹp và phong phú về loại hình. Qua nghiên cứu và khảo sát, thống kê của nhiều cơ quan chức năng trung ương cũng như tỉnh Lào Cai, khu chạm khắc đá cổ Sa Pa bao gồm trên 200 phiến đá có hình chạm khắc cổ. Nổi bật nhất trong hệ thống chạm khắc này là hai phiến đá được lấy tên gọi là Hòn Bó và Hòn Mệ. Sở dĩ được lấy tên gọi như vậy là bởi truyền thuyết của nhân dân địa phương truyền lại như sau:

"Khu chạm khắc đá cổ Sa Pa không ai biết được có từ bao giờ. Chỉ biết rằng, nó đã có từ rất lâu đời khi chưa có người H'Mông và người Mán đến ở vùng này. Những năm thượng cổ ở vùng này có thiên tai lũ lụt lớn và xảy ra liên tiếp, mọi người chết hết chỉ còn hai anh em mồ côi sống sót mà thôi. Hai anh em phải tìm đường kiếm sống và đưa nhau vượt dãy Hoàng Liên Sơn tìm vùng đất mới để sinh sống. Lên đến Sa Pa, người em gái do đói và khát nên tụt lại phía sau tìm xuống suối Hoa để uống nước, do gặp phải chỗ sinh lầy nên không lên được. Người anh mãi nghĩ nên đã đi quá xa - tận Mường Bo, lúc quay lại không thấy em gái đâu liền đi tìm.

* Bảo tàng Lào Cai

Trời đã tối, người anh vẫn tìm em qua cả một đêm nhưng vẫn không thấy. Đến Hàu Thào trời đã sáng, người anh phục xuống đất khóc, hóa thành đá, còn người em không thấy anh đâu, do đói và khát nên cũng hóa thành đá. Về sau, cư dân nơi đây thấy hai phiến đá này có sự khác biệt và dựa vào truyền thuyết kể lại đã đặt tên hòn đá do người anh biến thành là Hòn Bó, còn hòn đá do người em biến thành là Hòn Mẹ. Những vết khắc trên hai hòn đá này còn in rõ những nếp nhăn gian khó của người anh và người em...". Mặc dù là hai anh em nhưng được cư dân nơi đây về sau tôn vinh như là phụ mẫu của vùng suối Hoa. Ngày nay, hai phiến đá này nằm bên các thửa ruộng nước ven dòng suối Hoa, cách nhau hơn 1km và luôn hướng về nhau.

Theo kết quả bước đầu của các báo cáo nghiên cứu, khảo sát điền dã thì các loại hình chạm khắc tại khu chạm khắc đá cổ Sa Pa chủ yếu tập trung ở 6 loại hình cơ bản như sau:

- Hình khắc là những đường vạch song song: loại hình này gần như có mặt tại tất cả các phiến đá có hình chạm khắc và là đặc trưng cho hệ thống ruộng bậc thang của đồng bào các tộc thiểu số tại nơi đây.

- Hình khắc là những hình vuông hoặc hình chữ nhật không đều nhau: những hình chạm khắc này có khi đứng riêng lẻ, có khi được xếp lại với nhau một cách liên hoàn, với kích thước không đều nhau. Bên trong các hình tứ giác này thường được để trống hoặc thỉnh thoảng có những hình được chạm trổ những chấm nhỏ. Các hình tứ giác này bao giờ cũng được nối với nhau bằng các đường vạch song song. Việc lý giải ý nghĩa cho loại hình chạm khắc này qua các nghiên cứu chưa thật rõ ràng, nhưng nó ăn nhập với khung cảnh tự nhiên xung quanh, như một bức tranh mô tả về làng bản của tộc người thiểu số sống dọc theo thung lũng Mường Hoa. Đồng thời, loại hình này đã thấy xuất hiện trong cách trang trí trên các đồ gốm Việt Nam vào các thế kỷ sau Công nguyên và cũng có mặt tại các khu chạm khắc đá trên thế giới như ở trên các vách núi tại Hương Cảng...

- Hình khắc có dạng hình tròn với những mô tuýp khác nhau: tại khu chạm khắc này dễ dàng tìm được những hình khắc có dạng hình tròn xoáy tròn ốc, bên trong tận cùng bao giờ cũng là một hình vuông hay hình chữ nhật. Loại hình tròn được phác những vạch song song, với những vạch xuất phát từ tâm hình tròn và chia hình tròn này thành những

hình tam giác không đều nhau. Hoặc là hình tròn được phủ bởi những đường vòng cung được chia làm bốn phần không đều nhau, có khi lại là những hình tròn được chia làm năm phần đều nhau, mỗi phần là hai hình tam giác lồng nhau, có một đỉnh quay về tâm của hình tròn. Loại hình tròn này thường được các cư dân nông nghiệp thể hiện trong các dụng cụ, trang trí may mặc hoặc sử dụng trong các nghi lễ cúng thần mặt trời.

- Hình khắc theo mô tuýp nhà sàn: kiểu dạng chạm khắc cách điệu này thường thấy ở các cư dân Đông Nam Á. Các mô tuýp này giúp ta liên tưởng đến cuộc sống của cư dân người Việt cổ tại các bản làng vùng cao.

- Loại hình chạm khắc có dạng hình người: chủ yếu các hình khắc này mang tính ước lệ bằng những nét đơn giản, mang ý nghĩa tượng trưng. Phổ biến nhất vẫn là dạng hình người đứng đơn lẻ hai tay và chân dang rộng và thể hiện bộ phận sinh dục rất rõ nét. Cũng có dạng hình người phức tạp hơn, trên đầu đội mũ, với những cánh sao tỏa sáng như tượng Nữ thần Tự Do, thể hiện văn hóa tâm linh của chủ nhân nền văn hóa nơi đây. Một mô tuýp khác là hình những cặp đôi một nam, một nữ, chân tay dang rộng cùng nằm ngửa, bộ phận sinh dục được phóng đại và kéo dài để nối liền với nhau.

- Loại hình khắc có dấu hiệu của chữ viết: loại hình này được chia làm hai dạng khác nhau: loại thứ nhất được chạm khắc theo kiểu chữ Hán cổ, kiểu này được chạm khắc tại một số phiến đá đơn lẻ hoặc được khắc trên những phiến đá có hình chạm khắc khác; loại thứ hai: được phát hiện tại một phiến đá ở độ cao 150m so với lòng suối Mường Hoa. Chữ được khắc ở đây gồm 5 dòng và thuộc loại chữ tiến bộ, những người khắc chúng ít ra đã đạt đến một trình độ văn minh nhất định. So sánh với những văn tự hiện được biết như chữ Nôm, Nôm Dao, Miến, Thái, Lào, Lô Lô... vẫn chưa thấy có sự tương đồng. Phải chăng, chủ nhân của những nét chữ khắc cổ này muốn dùng chữ Hán để tạo ra cho tộc mình một thứ chữ "Nôm" hoặc mang một ý nghĩa ma thuật nào đó? Ngoài ra, còn nhiều đề tài hiện đại như máy bay, máy kéo...

Những hình chạm khắc cổ trên đá tại Sa Pa rõ ràng thuộc các lớp khác nhau và có sự diễn biến theo chiều dài của lịch sử dựng nước và giữ nước của dân tộc ta. Khi tiếp cận thực tế với những hình chạm khắc cổ trên đá tại đây, so sánh với các nơi

“Hình tượng ruộng bậc thang”(?) - Khu chạm khắc đá cổ ở Sa Pa - Ảnh: Tác giả

khác trên thế giới ta thấy có đầy đủ tiêu chí của một bản đồ cổ khá phức tạp. Các nét khắc tuy giản đơn, đồng đều nhưng chứa đựng rất nhiều giá trị về nội dung, trong một nội dung lại chứa đựng rất nhiều thông tin và đầy bí ẩn đang cần được giải mã. Tuy nhiên, muốn khám phá được những bí ẩn qua những bản khắc cổ trên đá tại khu vực này cần phải có sự đầu tư về thời gian, kinh phí và trí tuệ thì mới làm sáng tỏ và xứng đáng với tầm vóc đích thực và giá trị vốn có của khu di tích này.

Khu chạm khắc đá cổ Sa Pa đã được nhiều nhà khoa học trong và ngoài nước dày công nghiên cứu để tìm ra chủ nhân của những hình chạm khắc cổ này. Tuy nhiên, giả thuyết của các học giả đưa ra đều chưa đi đến thống nhất, nhưng nhìn chung đều có nhận định một cách khái quát về một nền văn hóa cổ được khắc họa trên đá tại đây và đưa ra hai nhận định chính:

- Những hình khắc trên đá Sa Pa đều được liên hệ với hình ảnh có thật, như: hình ảnh một ngôi nhà, một con đường, một thửa ruộng, một công trình thủy lợi, một kho thóc, những hình người và hình người toả sáng, những hình người dính vào nhau, hình bánh xe hay cối xay... và những dòng chữ Hán riêng rẽ như chữ Thượng, Thiên, Tiểu,

Tông... Sự mô tả hình khắc và quy về những hiện tượng, sự thực tồn tại trong đời sống của xã hội loài người, đặc biệt là với những nhóm dân cư nguyên thủy, ít nhiều làm sáng tỏ mối liên hệ giữa chúng với nhau.

- Xác lập sự liên quan giữa các hình khắc trên đá với một vài hiện tượng dân tộc học. Những hình người ở Sa Pa đều có thể được giải thích đó là lễ hội của dân cư cổ xưa trong những dịp cần thiết, như: chiến thắng, thu hoạch mùa màng hay săn bắn... Theo quan điểm của nhà nghiên cứu Đông phương học V. Goloubev và P. Lévy, những hình chạm khắc ở quần thể đá Sa Pa bước đầu được khảo tả và tìm được những mối liên hệ nào đó, về mặt lý thuyết, với đời sống tinh thần của cư dân địa phương, có thể là chủ nhân của những chạm khắc đá như đang bị thời gian quên lãng này.

- Đối với các ký tự chữ viết được khắc trên đá tại đây, theo các nhà nghiên cứu, loại trừ chữ Hán, dù đã 500 hay 600 trăm năm, chữ Quốc ngữ và những vết khắc muộn các thế kỷ sau này, trên cơ bản, chạm khắc đá Sa Pa có nhiều khả năng là sáng tạo của tổ tiên người Phù Lá (tức là Xá Phó) đã chiếm cứ vùng này trước tiên và để lại những dấu vết này, về sau các nhóm sắc tộc khác lần lượt đến đây tuy

không có sáng tạo gì, nhưng vẫn tôn trọng không làm phương hại đến sản phẩm quá khứ. Nhưng các tác giả cũng chưa đưa ra được một niên đại khởi đầu tương đối, dù đó chỉ là một giả thuyết khoa học; tất nhiên, như các tác giả đã biện giải rằng, các hình chạm khắc trên đá Sa Pa không thuộc thời nguyên thủy, khi cuộc sống chủ yếu dựa vào săn bắn và hái lượm, mà đã phản ánh về một nền nông nghiệp đích thực, và, chủ nhân là các thế hệ nối nhau gần như liên tục tới tận ngày nay (bởi phong cách thể hiện khá thống nhất).

Đến năm 1986, trong công trình: *Sự hình thành và phát triển chữ Việt cổ*, Lê Trọng Khánh đã sử dụng lại những tư liệu, chủ yếu là bản vẽ và minh họa mà V. Goloubev và P. Lévy đã công bố, để xử lý thông tin mới trong đó. Chương II của chuyên khảo có tên là: Chữ viết hình vẽ (pictogramme) khắc trên đá cổ ở Sa Pa (Hoàng Liên Sơn), theo tác giả, hai bản khắc đá ở Sa Pa, được dẫn làm phụ lục tại trang 25 và 26, tức là ảnh 6, có phụ chú: Trước nạn ngoại xâm và ảnh 7 có phụ chú là: Quân thù bị đánh bại, được coi như là văn bản của chữ viết hình vẽ (pictogramme) tương đối hoàn chỉnh, chỉ thể hiện một nội dung chuẩn bị một trận đánh và kết quả chiến thắng! Thêm vào đó, tác giả tìm thấy một số hình ảnh khắc ở Sa Pa, có khả năng là những ký hiệu chữ viết cổ và so sánh với chữ tượng hình thời Chu (Trung Quốc), chữ viết hình vẽ (choulouout) ở Mông Cổ, thì chữ viết ở Sa Pa đã vượt qua giai đoạn vẽ hiện thực nguyên thủy tiến tới biểu ý đầu tiên và văn tự đồ họa Sa Pa thuộc loại hình văn tự đồ họa hình vẽ người (pictogramme anthropomorphe).

Không xem xét những dẫn liệu khác có ở Sa Pa, niên đại chữ viết cổ ở đây, theo tác giả có niên đại khoảng dưới 3000 năm trước, tương ứng với niên đại của văn khảo cổ học Gò Mun ở Bắc Bộ, tức là vào thời kỳ các vua Hùng trong lịch sử. Chủ nhân của chữ viết Sa Pa, theo tác giả có thể là người Lạc Việt, vì khi so sánh những địa danh cổ phân bố trong khu vực, như chữ Pa, có dạng cổ là Pea, là từ để chỉ đá, được dùng khá phổ biến ở Bắc Bộ, vốn là ngôn ngữ của cư dân Lạc Việt, thuở xa xưa. Nói niên đại và chủ nhân của chữ viết pictogramme Sa Pa, lớp văn hoá cổ nhất so với nhiều lớp có niên đại muộn hơn chồng lên trên các hình khắc cổ ở Sa Pa, tác giả muốn nói đến niên đại và chủ nhân của quần thể đá chạm khắc cổ này, cũng chính là người Lạc Việt khởi đầu từ gần 3000 năm trước.

- Năm 1990, nhân Kỷ niệm 500 năm thành lập

Bản đồ Hồng Đức (1490 - 1990), Hội Trắc địa - Bản đồ - Viễn thám Việt Nam, dưới sự bảo trợ của Unesco, đã tổ chức các hoạt động điều tra điền dã, tìm hiểu nghiên cứu, tổ chức hội thảo khoa học và công bố những tài liệu về quần thể chạm khắc đá cổ Sa Pa. Các hoạt động kéo dài hơn nửa năm cuối của năm 1990, thu hút sự tham gia của nhiều nhà khoa học có liên quan đến Sa Pa thuộc các ngành khoa học lịch sử, địa lý, các ngành khoa học về trắc địa - bản đồ và một số chuyên ngành khác.

Hội thảo Khoa học quốc gia về lịch sử bản đồ Việt Nam nhân kỷ niệm năm trăm năm lập bản đồ Hồng Đức, được tổ chức vào cuối năm 1990 tại Hà Nội, có sự tham gia của nhiều tổ chức khoa học tại Hà Nội và đặc biệt, là của hàng chục nhà khoa học quan tâm đến đề tài lý thú này. Hội thảo gồm 22 báo cáo khoa học, trong đó có sáu báo cáo dành riêng cho quần thể đá chạm khắc cổ ở Sa Pa.

Các học giả, các nhà sử học, các nhà nghiên cứu đã dày công nghiên cứu về khu di tích này và đều đưa ra nhận định ban đầu qua các bài nghiên cứu gồm các chuyên gia đầu ngành, như: Diệp Đình Hoa, Phạm Minh Huyền - "Khát vọng phát hiện không gian ba chiều nguyên thủy ở Việt Nam qua những hình khắc trên đá Sa Pa, Hoàng Liên Sơn"; Trần Na, Trần Hữu Sơn - "Khu chạm khắc đá cổ ở Sa Pa"; Phạm Minh Huyền - "Những hình khắc trên đá ở Sa Pa"; Bùi Thiết, Đỗ Văn Ninh... - "Quần thể đá chạm cổ ở Sa Pa"; Nguyễn Thế Hiệp - "Đi thăm di tích bản đồ khắc trên đá vùng ngòi Hoa"; Lê Trọng Khánh - "Về chữ viết đồ họa (pictogramme) và bản đồ khắc trên đá Sa Pa"...

Đến tháng 12/1992, với sự nỗ lực của cơ quan chuyên môn là Bảo tàng Tổng hợp thuộc Sở Văn hóa - Thông tin tỉnh Lào Cai đã tiến hành nghiên cứu, khảo sát tiến hành lập hồ sơ khoa học trình Bộ Văn hóa - Thông tin ra quyết định công nhận bãi đá cổ Sa Pa là di lịch sử và nghệ thuật quốc gia. Qua một thời gian nghiên cứu, tìm hiểu và tiến hành các công tác tại thực địa, dập các bản khắc trên đá, hoàn thiện hồ sơ, đến ngày 20/7/1994, Bộ trưởng Bộ Văn hóa - thông tin đã ra Quyết định số 921/QĐ/BT công nhận và xếp hạng di tích lịch sử và nghệ thuật khu chạm khắc đá cổ Sa Pa, tỉnh Lào Cai là di tích cấp quốc gia.

Về sau này, nhà khoa học người Pháp Phillipe Le Faille, chuyên gia hàng đầu của Viện Viễn Đông Bác cổ và các cộng sự tại Việt Nam và tỉnh Lào Cai tiến hành nghiên cứu và dập lại những hình chạm khắc

tại khu di tích này. Việc nghiên cứu và tiến hành dập các bản khắc này nhằm làm cơ sở cho các bước nghiên cứu tiếp theo và phục vụ cho công tác bảo tồn và phát huy giá trị của khu chạm khắc đá cổ Sa Pa sao cho xứng tầm của nó.

Gần một thế kỷ đã qua đi, với rất nhiều nghiên cứu của đội ngũ khoa học trong và ngoài nước, khu chạm khắc đá cổ Sa Pa, ngoài những giá trị về lịch sử, nền văn minh của dân tộc Việt cổ tại khu vực miền Tây Bắc của Tổ quốc Việt Nam còn ẩn chứa những giá trị nghệ thuật to lớn về một bức tranh sinh động trên đá và chỉ được tồn tại ở một số ít quốc gia trên thế giới. Ngoài ra, các hình chạm khắc này phản ánh một bước phát triển mới về tư duy của người Việt cổ, một cuộc cách mạng về sự phát triển của nền văn minh, hình thành nên một không gian văn hóa rất riêng qua nhận thức về môi trường sống của cộng đồng. Những loại hình chạm khắc này thuộc nhiều lớp khác nhau theo diễn biến chiều sâu của lịch sử, của cư dân các nền văn hóa như Hòa Bình, Bắc Sơn, Đông Sơn... khắc họa sự phát triển của loài người, của một dân tộc, một quốc gia.

Với giá trị về nhiều mặt, khu chạm khắc đá cổ Sa Pa xứng đáng là một di sản văn hóa được vinh danh, bảo tồn, gìn giữ ở tầm cỡ quốc tế. Vì vậy, ngay ngày hôm nay và trong tương lai chắc chắn cần được và còn được đầu tư nghiên cứu sâu hơn

nữa để giải mã được những điều còn ẩn chứa trong lòng một nền văn hóa được khắc họa trên đá tại đây.

Việc nghiên cứu, bảo tồn và phát huy giá trị của khu di tích này cần đến một chương trình nghiên cứu của nhiều nhà khoa học thuộc nhiều ngành, lĩnh vực chuyên môn khác nhau trong nước và sự hợp tác quốc tế. Nhưng trước mắt, việc quản lý, bảo tồn, về chủ thể các phiến đá và cảnh quan môi trường xung quanh, phát huy tác dụng bằng việc gắn di sản và biến di sản thành tài sản để khai thác sử dụng hiệu quả thuộc về các cơ quan chức năng tại địa phương. Đồng thời, tăng cường công tác tuyên truyền đến người dân về việc thực hiện tốt *Luật di sản văn hóa, Luật sửa đổi, bổ sung một số điều của Luật di sản văn hóa, các văn bản hướng dẫn thi hành* một cách đồng bộ và có hiệu quả. Từng bước trao cơ hội cho chính những người dân được hưởng lợi từ việc cùng tham gia quản lý và bảo vệ những di sản văn hóa tại địa phương với cơ chế phù hợp theo quy định của nhà nước. Coi trọng việc phát huy tác dụng và khai thác, sử dụng hệ thống di tích và danh lam thắng cảnh nói chung và khu chạm khắc đá cổ Sa Pa nói riêng gắn liền với công tác bảo vệ, gìn giữ và trở thành thói quen tốt đẹp trong mỗi người chúng ta./.

N.M.C

Một số hình có giá trị biểu tượng tại khu chạm khắc đá cổ ở Sa Pa - Ảnh: Tác giả